

УДК 338.2:330.34.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.22.10>

Ткач Є.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Чернівецький національний університет
імені Юрія ФедьковичаORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7186-3124>

Tkach Yevhen

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА Й ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН ПРИ ІСНУВАННІ ЇХНЬОГО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ З ЕКОНОМІЧНОЮ ПОЛІТИКОЮ

FEATURES OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT AND INSTITUTIONAL CHANGES IN THE EXISTENCE OF THEIR INTERCONNECTION WITH ECONOMIC POLICY

Здійснено дослідження теоретичних засад інституційного середовища в контексті еволюції економічної науки. Зазначено, що інституційне середовище й інституційні зміни насамперед взаємно пов'язані з політикою держави, тобто, з одного боку, через економічну політику у взаємодії з іншими видами державної політики здійснюється вплив на зміну інституційного середовища, а з іншого – на процес функціонування економіки та економічну політику впливають наявне інституційне середовище і його еволюція. Вказано, що одна з проблем, які виникають при проведенні економічних реформ, – це недостатнє врахування фактора інституційних змін і насамперед впливу неформальних інституцій. Уряди повинні розробляти і реалізовувати державну (економічну, гуманітарну й ін.) політику з урахуванням особливостей інституційного середовища, динаміки інституційних змін і специфіки культури суспільства.

Ключові слова: інституція, інституційне середовище, економічна політика, інституційні зміни, формальні та неформальні інституції, інституційна економічна теорія, добробут громадян.

The theoretical foundations of the institutional environment in the context of the evolution of economic science and the need to take into account its features when implementing economic policy in modern conditions have been studied. It is noted that the institutional environment and institutional changes are primarily interconnected with state policy, that is, on the one hand, through economic policy in interaction with other types of state policy, an impact is exerted on the change in the institutional environment, and on the other hand, the process of functioning of the economy and economic policy in interaction with other types of state policy are influenced by the existing institutional environment and its evolution. It is noted that the algorithm for implementing institutional changes has the following form: under the influence of the information and knowledge received, the existing environment, cultural characteristics, historical memory, life experience, etc., there is a change in mentality, values, worldview, moral, psychological and emotional states as institutions, which can positively affect the behavior model of people (economic entities) and their activities (actions), and therefore – on the process of functioning of the economic system, socio-economic development in general (improving the functioning of the startup ecosystem and the activities of socially responsible and innovatively active businesses, the formation of civil society, improving the legal system and the system of public administration, the development of culture, education, science, etc.) and the level of well-being of citizens. It is indicated that one of the problems that arise when implementing economic reforms in developing countries is insufficient consideration of the factor of institutional changes and, above all, the influence of informal institutions. Governments, should develop and implement state policy (economic, social, humanitarian, information, marketing and branding policy, etc.) taking

into account the characteristics of the institutional environment, the dynamics of institutional changes, and the specifics of the culture of society.

Keywords: *institution, institutional environment, economic policy, institutional changes, formal and informal institutions, institutional economic theory, welfare of citizens.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах на процес функціонування економіки і ведення економічної (макроекономічної) політики безумовно, впливають наявне інституційне середовище та його еволюція. Одна з проблем, які виникають при проведенні економічних реформ у країнах, що розвиваються (зокрема, у країнах колишнього соціалістичного табору), в умовах трансформаційних процесів, – це недостатнє врахування фактора інституційних змін і насамперед впливу неформальних інституцій (культура, менталітет, система цінностей, світогляд, морально-психологічний та емоційний стан, історична пам'ять, знання і характер інформації, особливості поведінки й ін.). Інституції та інституційні трансформації мають вплив на величину трансакційних витрат (витрат, пов'язаних із взаємодіями, які виникають між людьми), а відповідно – на ефективність функціонування економічної системи. Тому одне з важливих завдань державної політики й управління полягає в мінімізації трансакційних витрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вчених у своїх працях розглядали теоретичні основи суті інституційного середовища й інституційних змін та їхнього впливу на соціально-економічні відносини, а саме: Т. Веблен [23], Дж. Коммонс [19], В. Мітчелл [20], Дж. К. Гелбрейт [16], Р. Хейлбронер [15], Е. Тоффлер [13], Р. Коуз [18], Дж. Б'юкенен [2], Г. Мюрдалль [21], Д. Норт [22], Д. Канеман [17], Р. Талер [10] та ін. Серед вітчизняних вчених проблеми розвитку інституційного середовища досліджували О. Афанас'єва [1], Н. Литвиненко [5], Н. Савицька [7], Т. Сльозко [8], О. Стрижак [9], С. Турчина [14] й ін. Однак у сучасних умовах недостатньо приділено уваги та не повною мірою розкрито у науковій літературі питання взаємозв'язку й взаємовпливу інституційного середовища з економічною політикою.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є дослідження теоретичних засад інституційного середовища й інституційних змін в контексті розвитку економічної науки та їхнього взаємозв'язку з економічною політикою у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Інституції, інституційне середовище й інституційні зміни є доволі широкими за змістом категоріями. У процесі еволюції економічної науки збільшувалась кількість дефініцій цих понять, які пропонували різні вчені.

Загалом, категорії «інститут» та «інституція» належать до мультидисциплінарних і мають широкий зміст та велику кількість тлумачень. Так, термін «інститут» походить від латинського слова «*institutum*», що означало встановлення, запровадження і звичай, а термін «інституція» – від латинського слова «*institutio*», «*institutiones*», яке мало значення підручника. Чи не першою відомою інституцією став підручник римського юриста (друга половина II ст.), що складався з чотирьох книг. Пізніше з'являються інші інституції. Зокрема, у VI ст. широковідомою під такою назвою стала одна з чотирьох частин зводу чинного римського права, створеного за ініціативою імператора Східної Римської імперії (Візантії) Юстиніана I. Очевидно, що в латинській мові чітко простежувалися змістові межі між цими поняттями. Надалі терміни «*institutum*» та «*institutio*» запозичили багато мов світу.

Особливу ж увагу дослідники почали приділяти поняттю «інституції» тільки з початком XIX ст., з'ясовуючи їхню сутність, вони визначали інституції як сукупність специфічних нормативних комплексів, більшою мірою пов'язаних із системою права. Перша половина XX ст. стала періодом застосування інституційного підходу в науці, що набуло значного поширення і результатом чого була поява низки досліджень різних вчених. Розкриваючи сутність цього терміна, науковці розглядали інституції у доволі широкому розумінні. До них дослідники зарахову-

вали: форми мислення, що встановилися; вербальні символи, за допомогою яких можна описати групу соціальних звичаїв, що набули поширення та стали незмінними; ідеї; сталий порядок речей, закріплений у формі звичаю, закону або постанови; моделі настанов щодо поведінки членів групи; зразки стандартизованих очікувань, які управляють поведінкою індивідів і соціальними відносинами. Згодом, термін «інституція», на думку відомого французького вченого М. Дюверже, використовувався на позначення сукупності ідей, вірувань та звичаїв, які становлять впорядковану й організовану цілісність [4]. Ці терміни почали вводити у науковий обіг вітчизняні вчені ще в радянський період на початку 80-х рр. ХХ ст. після видання праць одного з основоположників інституційного напрямку Т. Веблена, який поняття «інституція» використовував на позначення способів мислення і дій. Базову категорію «інституція» (латинською «institution») було не зовсім коректно перекладено як інститут. Так, Т. Гайдай стверджує, що це призвело до підміни понять та поширення терміна «інститут» у наукових працях слов'янськими (в тому числі українською) мовами [3].

Загалом, термін «інституціоналізм» ввів у науковий обіг американський професор права й економіст В. Х. Гамільтон. Він також вперше використав термін «інституційна економічна теорія» у 1919 р. Однак саме формування цього напрямку здійснювалося на початку ХХ ст. з допомогою Т. Веблена, основоположника теорії соціально-психологічного інституціоналізму. Він розглядає поняття «інституція», як «поширений спосіб мислення чи дій (що стосується окремих взаємовідносин між суспільством і особистістю та окремих виконуваних ними функцій), який закладений у звички груп або звичаї народу» [23].

Водночас Т. Веблен наголошує: «Інституції – це результат процесів, які відбувалися у минулому, вони пристосовані до умов минулого і, виходячи із цього, не знаходяться в повному узгодженні з вимогами теперішнього часу» [23]. Інституційна ж трансформація спрямована на зміну систем поглядів та патернів поведінки людей і суспільства загалом.

Соціально-правовий інституціоналізм, основоположником якого є Дж. Р. Коммонс, базується на вивченні дії правових та колективних інституцій і відображає значний вплив інституцій права (а саме реформування законодавства) на організацію суспільства й економіки. Зміна інституційного середовища, як обґрунтовує цей вчений, відбувається у результаті трансформації колективних правових інституцій, що відповідно змінює характер трансакцій (угод). У межах оцінювання інституційного середовища Дж. Р. Коммонс вводить поняття інституційної одиниці, зазначаючи при цьому: «найменшою одиницею інституційних змін є одиниця активності – трансакція з її учасниками, яка є не «обміном товарів», а відчуженням і придбанням між індивідуумами прав власності і свобод, створених суспільством» [19].

Згідно з концепцією кон'юнктурно-статистичного інституціоналізму В. Мітчелла, важливу роль мають відігравати саме державні інституції, призначені здійснювати більшу регуляцію та контроль за економічною системою, розробляти і реалізовувати програми антициклічного регулювання й забезпечити рівномірний та збалансований соціально-економічний розвиток. До того ж цей науковець робить акцент на інституціях свідомості індивіда і суспільства, схильності до підприємництва, етики й ін. [20].

У 30–50-х рр. ХХ ст. з'явилась концепція Дж.К. Гелбрейта і стала однією з перших концепцій інституціоналізму другої хвилі. Характерна особливість концепції індустріально-технологічного інституціоналізму виявляється у тому, що в цій системі поглядів визначаються конкретні шляхи вирішення інституційних проблем. Зокрема, згаданий вище дослідник розглядає підприємницький сектор як основну рушійну силу економіки. Він складається з двох рівнів – дрібного підприємництва та великих корпорацій, на яких виявляються особливості інституційного середо-

вища у конкретній економічній системі. Важливим фактором у такій системі стає науково-технологічний прогрес, який детермінує процес економічного розвитку. Як аргументує Дж. К. Гелбрейт, необхідно здійснити значні державні інвестиції у сферу комунальних послуг, освіту, охорону здоров'я і захист навколишнього середовища. Інститут державного підприємництва визначається як важливий інструмент корегування та доповнення ринкового механізму. Водночас цей вчений часто звертає увагу на таку неформальну інституцію, як «техноструктура» – колектив із представників менеджменту, власників, інженерів і технічних спеціалістів, які здійснюють управління компаніями та спільно приймають рішення щодо подальшого розвитку [16].

Ідеї технологічного інституціоналізму набули розвитку в дослідженнях інших науковців у 60–70-х рр. ХХ ст. Так, зміст концепції Р. Хейлбронера полягає в обґрунтуванні ідеї соціально-економічної трансформації під впливом досягнень науково-технічної революції й наданні важливої ролі державній політиці планування [15]. Згідно з концепцією постіндустріального суспільства Д. Белла, першочергового значення набувають наукові знання, а важливу роль відіграють носії теоретичних знань і фахівці високої кваліфікації в різних сферах діяльності, відповідно змінюється соціальна структура суспільства, у якій основними елементами стають науко-дослідні установи, інститути та організації, університети й ін. При цьому Е. Тоффлер висловлює ідеї щодо значної ролі високоморальних гуманістичних цінностей у становленні постіндустріального суспільства [13].

Одна з найбільш впливових наукових концепцій інституціоналізму третьої хвилі (неоінституціоналізму) – це теорія прав власності Р. Коуза, в якій суттєво розширено аргументацію впливу і посилено значення інституцій у різних сферах економічної системи. Теорема трансакційних витрат, або як її ще називають «теореомою Коуза», визначає суть трансакційних витрат та їхній вплив на економіку [18]. У своєму дослідженні цей вчений аналізує вплив чималої кількості інституцій, але основну увагу він приділяє впливу правових і державних інституцій, які відповідають за визначення та розподіл прав власності у суспільстві. Зниження трансакційних витрат (плати за користування ринком) розглядається як важлива умова підвищення ефективності функціонування економічної системи, яка, на думку Р. Коуза, становить густу мережу формальних та неформальних зв'язків.

Розкриття суті інституцій і формування принципово нових каналів інституційної взаємодії здійснено у теорії суспільного вибору, основоположником якої вважають Дж. Б'юкенена [2]. Результати цих досліджень дають підстави зробити висновок, що посилення ролі та функцій інституцій державної влади найчастіше викликає суперечність з інтересами суспільства й принципами економічної ефективності. Тому звертатись до держави для боротьби з «провалами ринку» слід доволі обережно. Принцип зіставлення граничних витрат і граничних суспільних вигід (техніка мікроекономічного аналізу неокласичної теорії) може застосовуватись для обґрунтування доцільності дотримання правил прийняття рішень у сфері державної політики (діяльності державних інституцій) та виробництві суспільних благ.

Вагомий внесок у розробку концепції інституціоналізму зробив Г. Мюрдаль. Цей науковець доводить, що інституційні фактори впливають на процеси, які відбуваються в економіці, а інституційні зміни разом з техніко-економічною модернізацією сприяють досягненню економічного прогресу і забезпеченню соціальної рівності й безпеки. Інституційна рівновага як результат взаємодії політичних, економічних, соціальних, духовних та інших факторів – це важлива умова подальшого гармонійного розвитку [21].

Значною мірою революційним є підхід розробників нової інституційної теорії, а саме Д. Норта і Р. Фогеля, які досліджували інституції та інституційне середовище насамперед як мультидисциплінарне явище. Адже саме в їхній концепції вперше поді-

лено інституції на формальні й неформальні. У своїй науковій праці «Інститути, інституціональні зміни та інституційне середовище», зокрема, Д. Норт зауважує: «... вони бувають і формальні, і неформальні. Мене цікавлять і формальні інституції – такі, як правила гри, придумані людьми, і неформальні обмеження – такі, як загальноприйняті умовності і кодекси поведінки» [6].

Відповідно до цієї теорії, економіка функціонує у певних інституціональних межах, де культура й ідеологія впливають на економічний розвиток. Інституції – це обмеження, які створили люди, та які формують взаємодію між ними. Вони складаються з формальних обмежень (правила, закони, конституції), неформальних обмежень (етичні норми, звичаї, правила поведінки) і механізмів забезпечення їхнього дотримання (совість, соціальні чи державні санкції тощо). Особливо важливе значення мають механізми дотримання обмежень. Як показує досвід багатьох країн, формальні зміни законодавства (зміни конституції та законів) не діють, оскільки може простежуватися відмінність у неформальних правилах і нормах та іншим може бути культурне середовище. Сукупність інституцій або інституціональні межі суспільства визначає розмір транзакційних витрат на систему стимулювання громадян до ведення діяльності. Під тиском зацікавлених організацій (і всупереч протидії незацікавлених осіб) відбуваються інституційні зміни (зміни формальних та неформальних правил і механізмів їхнього забезпечення). Інституційні межі суспільства мають бути не просто ефективними, а адаптивно-ефективними. Для кожного суспільства, як стверджують ці дослідники, можна встановити такі інституційні межі, які забезпечать соціально-економічний розвиток у довгостроковому періоді. Країн, яких неминуче очікує неуспіх, немає. Уряд повинен розробити стратегію дій з врахуванням існуючої для кожного суспільства унікальної системи інституцій та особливостей культури.

За стратегією здійснення інституційних змін виділяють конструктивний (визначення чітких пріоритетів і здійснення стратегічного планування) та компромісний (спонтанне пристосування до проблем, які виникають) підходи. Залежно від швидкості проведення інституційних змін реформи можуть бути швидкі («шокова терапія») або поступові (повільне проведення реформ). Розробники нової інституціональної теорії обґрунтовують, що тільки використання конструктивного (зі стратегічним плануванням) підходу і здійснення швидких змін (реформування) можна назвати ефективною моделлю, в іншому разі може виникнути хаос, а проведення повільних змін (реформування) почне саботувати бюрократія. Таким чином, здійснення швидких інституційних змін зумовлює необхідність формування відповідних неформальних інституцій та ідеологічних уявлень. Вибір між підходами до проведення інституційних змін Д. Норт назвав «дилемою інституційних змін» [22].

Особливу увагу при визначенні суті інституційного середовища, згідно з концепцією нової інституціональної теорії, варто приділити неформальним інституціям, оскільки вона передбачає детальний розгляд цієї групи інституцій. Так, Д. Норт у своїх працях досліджує суть і особливості неформальних інституцій у процесі їхньої еволюції. Описуючи відмінності між формальними та неформальними інституціями, він вказує: «Хоча формальні правила можна змінити за одну ніч шляхом прийняття політичних чи юридичних рішень, неформальні обмеження, втілені у звичаях, традиціях і кодексах поведінки, набагато менше сприйнятливі до свідомих людських зусиль. Ці культурні обмеження не тільки зв'язують минуле з теперішнім і майбутнім, але і дають нам ключ до розуміння шляху історичного розвитку» [6]. Поступовий характер розвитку неформальних інституцій показує, що здійснення різких змін у неформальному інституційному середовищі часто призводять до виникнення некерованих ситуацій із непередбачуваними наслідками. Отже, інституційні зміни (трансформації) у науковій концепції цього економіста займають одне з провідних місць, оскільки у своїх дослідженнях він робить

спробу пояснити економічну циклічність і розвиток шляхом порівняння еволюції формальних та неформальних інституцій з економічним прогресом. Кожна стадія еволюції інституцій задає певні інституційні межі, що визначають як «правила гри», так і структуру трансакційних витрат.

Теорія поведінкової економіки, як напрямок економічної науки дала змогу розкрити вплив інституцій в іншому ракурсі. Адже в економічній науці до 70-х рр. ХХ ст. домінувала концепція «homo economicus», згідно з якою людина здійснює свою економічну діяльність раціонально, на основі логічних висновків та суджень, які сприяють максимізації корисності. Проте, відповідно до концепції поведінкової економіки, людина може приймати рішення ірраціональні або з обмеженою раціональністю, через що максимізація корисності не завжди є ціллю індивіда при прийнятті економічних рішень. Ця особливість легко пояснюється впливом різних інституцій, насамперед неформальних, тому вона потребує комплексного міждисциплінарного дослідження. Аналіз праць Д. Канемана, А. Тверського, Р. Талера [10; 17] та інших вчених дає підстави зробити висновок, що переважно науковці у своїх дослідженнях розглядають інституції, які впливають на свідомість, світосприйняття й ментальність індивіда і спонукають до дій або обмежують кількість альтернатив, котрі може обрати індивід за умов формальної вседозволеності (тобто простежується дія неформальних обмежень). Особливу увагу ці вчені приділяють впливу на поведінку економічних суб'єктів характеру інформації, яку вони отримують.

Дослідження інституційного середовища у вітчизняній науці останнім часом привертає дедалі більшу увагу вчених, що пов'язано з актуалізацією питань формування інституційних основ і їхнього впливу на встановлення соціально-економічних відносин. Основні підходи вітчизняних дослідників до визначення сутності інституційного середовища подано у табл. 1.

Таблиця 1

Наукові підходи до визначення сутності інституційного середовища

Автор	Визначення
Н.Л. Савицька	«Інституційне середовище – це субординована і комплементарна система інститутів як норм і правил матеріальної й духовної сфер суспільного виробництва, в яких вони формуються» [7].
Т.М. Сльозко	«Інституційне середовище – це набір формальних та неформальних інститутів (правил і норм, моральних та етичних принципів) регулювання економічних взаємовідносин і організації (інституції), які здійснюють виконання цих норм і правил» [8].
С.Г. Турчіна	«Інституційне середовище – це комплекс інститутів правового, фінансового та соціального характеру, що забезпечують інноваційні процеси і національні корені, традиції, політичні й культурні особливості» [14].
О.К. Афанас'єва	«Інституційне середовище – це комплекс інституційних утворень (елементів, факторів та умов), що створюють реальну можливість досягнення бажаних станів системи» [1].
Н.І. Литвиненко	«Інституційне середовище – це сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених соціокультурних, політичних а правових інститутів, які впливають на характер економічної діяльності людей і формування стійких структур їхньої взаємодії у межах соціально-економічної системи [5].
О.О. Стрижак	Інституційне середовище – це сукупність формальних та неформальних соціальних, економічних, політичних і технологічних інститутів, які у сукупності забезпечують функціонування соціально-економічної системи» [9].

Хоча в економічній науці приділено значну увагу аналізу питання визначення змісту інституційного середовища і створено відповідну теоретичну базу, на сьогодні науковці не сформували єдиний підхід до трактування цього поняття. Як видно з табл. 1, інституційне середовище переважно розглядають як сукупність формальних та неформальних інститутів (норм і правил), що утворюють базис для функціонування та розвитку суб'єктів економічної діяльності й регулюють взаємовідносини і взаємодіяльність усіх суб'єктів соціально-економічної системи. Водночас аналіз багатьох наукових праць дає змогу стверджувати, що у цих дослідженнях при визначенні суті інституційного середовища недостатньо враховано його взаємозв'язок з економічною політикою.

Вважаємо, що інституційне середовище – це сукупність усіх формальних та неформальних інституцій, які взаємодіють і взаємно впливають одна на одну в процесі здійснення постійних змін й історичної еволюції в системі соціально-економічних відносин і у щільному взаємозв'язку з економічною та іншими видами державної політики.

На відміну від існуючих підходів, при визначенні терміна «інституційне середовище» потрібно наголосити, що інституційне середовище й інституційні зміни насамперед взаємно пов'язані з політикою держави, тобто, з одного боку, через економічну політику у взаємодії з іншими видами державної політики здійснюється вплив на зміну інституційного середовища, а з іншого – на процес функціонування економіки та економічну політику у взаємодії з іншими видами державної політики впливають наявне інституційне середовище і його еволюція.

Водночас можемо констатувати, що: по-перше, формальні й неформальні інституції у системі соціально-економічних відносин щільно взаємодіють та взаємно впливають одна на одну; по-друге, у процесі історичної еволюції інституційне середовище постійно змінюється (здійснюються інституційні зміни), на що мають вплив різні фактори.

Зміна інституційного середовища (здійснення інституційних змін) є характерною ознакою та умовою соціально-економічного розвитку, на досягнення якого спрямовується економічна політика. Загалом на процес еволюції інституційного середовища впливає велика кількість як екстернальних, так і інтернальних факторів. Безумовно, інституційне середовище й інституційні межі суспільства, так звані «норми та патерни поведінки і правила гри», постійно змінюються під впливом історичних, культурних, соціальних, демографічних, політичних, економічних, технологічних, екологічних та інших факторів. Для різних етапів історичного розвитку – від первісних часів до сучасності – характерне своє інституційне середовище. В окремі періоди історії інституційні зміни мали революційний характер: виникнення людини розумної (кроманьйонця, який прийшов на зміну неандертальцю), поява перших знарядь праці й видобування вогню, приручення перших тварин, неолітична аграрна революція, формування перших державних утворень, поява металу і пізніше колеса, виникнення письма, світових релігій, філософії та права, здійснення великих географічних відкриттів, розвиток освіти, культури, архітектури, літератури, живопису та інших видів мистецтва, промислова революція і здійснення різноманітних наукових відкриттів, розвиток різних сфер та галузей науки, перехід від аграрного суспільства до індустріального, а відповідно – до постіндустріального, дослідження у сфері космосу, інтернет-революція, інформатизація, цифровізація, гуманізація суспільних відносин й ін. Взаємопов'язаний постійний розвиток матеріальної та нематеріальної культур (економічна і культурна інкубації) впливає на формування інституційного середовища та його особливості в тих чи інших суспільствах. Рівень розвитку інституційного середовища з огляду на особливості історії в різних державах і суспільствах суттєво відрізняється. Тому різними є умови, в яких функціонує економічна система та проводиться регуляторна економічна політика у взаємодії з іншими видами політики. В кожній

країні сформувалась своя система інституцій, яка відповідає особливостям культури суспільства.

До основних складових (елементів) інституційного середовища належать: правова система держави, науково-технічний прогрес, міжнародне середовище і глобалізація, політичне середовище, демографічна ситуація, стан навколишнього середовища та екологічна ситуація, система соціального захисту населення, інститут сім'ї й родини, сектор підприємництва, фінансово-кредитний сектор і банківська система, сектор неурядових громадських організацій, державний сектор, інфраструктурні інституції (система транспортних, логістичних, інформаційних та інших соціальних комунікацій, інвестиційні, аудиторські, рекламні, юридичні, рекрутингові та інші компанії, біржові системи – фондові, валютні та товарні біржі, торгові доми, торговельні центри, виставково-ярмаркові комплекси, інформаційні й консалтингові центри, дозвільні офіси і сервіси, центри підтримки підприємництва, інноваційні фонди та центри трансферту інновацій, підприємницькі хаби, технопарки, кластери, коворкінги, інкубатори, акселератори, бізнес-центри та ін.), культура, освіта, наука, виховання, менталітет та історична пам'ять, релігія, звичаї, традиції, міфи, догми, упередження та стереотипи, ідеї, ідеологія, система цінностей і мораль, світогляд, знання та інформація, психологічний і емоційний стани, особливості поведінки, соціальні й історичні умови (середовище), довіра та рівень свободи у суспільстві й ін. (рис. 1).

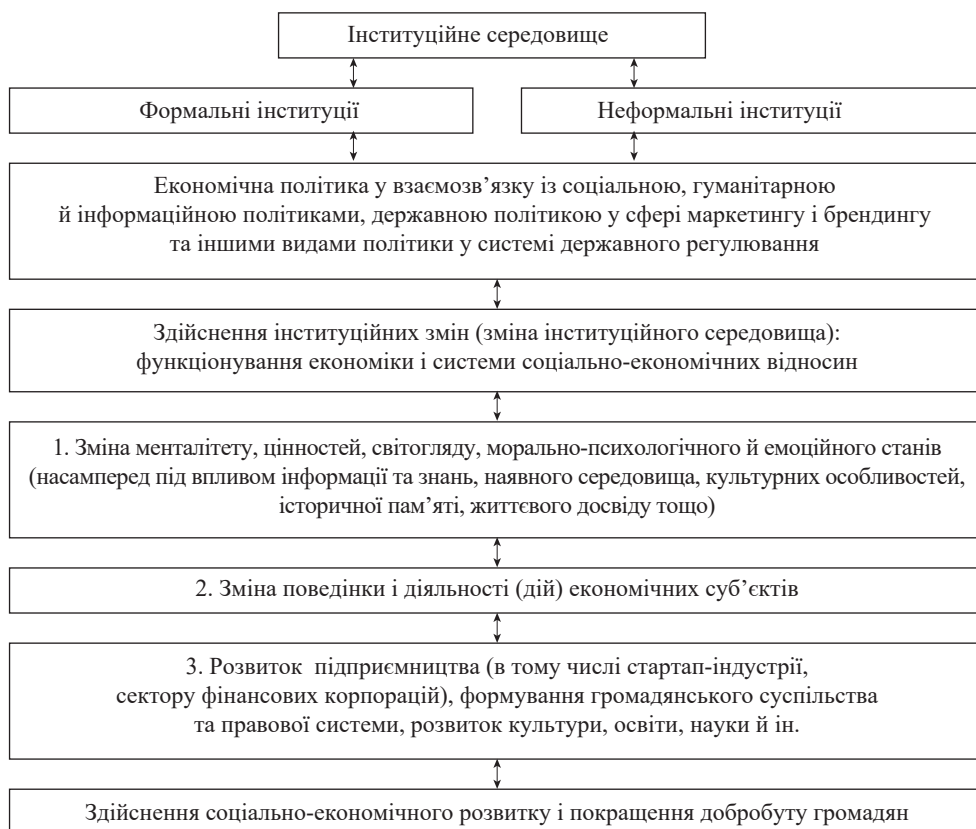

Рис. 1. Взаємозв'язок інституційного середовища проведення економічної політики з інституційними змінами

Джерело: сформовано автором

Всі формальні та неформальні інституції утворюють своєрідну інституційну структуру (матрицю) суспільства. Як зазначається вище, характерна ознака історичного процесу полягає в еволюції інституцій, через це постійно відбуваються інституційні зміни (трансформація інституційного середовища й інституційної структури). Неформальні інституції, з точки зору розробників нової інституціональної теорії, змінюються повільніше, ніж формальні, але саме вплив неформальних інституцій, як вони доводять, є визначальним. Водночас розробники теорії поведінкової економіки аргументують, що на прийняття рішень, поведінку та діяльність економічних суб'єктів і зміну економічної ситуації загалом впливають когнітивні, конативні, психологічні й емоційні фактори (раціональне та ірраціональне мислення) і характер отриманої інформації.

У контексті інтерпретації нової інституціональної економічної теорії та теорії поведінкової економіки, можемо припустити, що алгоритм здійснення інституційних змін маж такий вигляд: під впливом отриманої інформації й знань, наявного середовища, культурних особливостей, історичної пам'яті, життєвого досвіду та ін. відбувається зміна менталітету, цінностей, світогляду, морально-психологічного й емоційного станів як інституцій, які можуть позитивно вплинути на модель поведінки людей (економічних суб'єктів) та їхню діяльність (дії), а отже – на процес функціонування економічної системи, соціально-економічний розвиток загалом (покращення функціонування екосистеми стартапів і діяльності соціально відповідального та інноваційно активного бізнесу, формування громадянського суспільства, вдосконалення правової системи і системи державного управління, розвиток культури, освіти, науки й ін.) та рівень добробуту громадян.

Висновки. Підсумовуючи, слід вказати, що як інституційні зміни впливають на політику держави, так і з допомогою засобів економічної й інших політик можна здійснювати вплив на еволюцію неформальних інституцій та зміну інституційного середовища загалом. Уряди повинні розробляти і реалізовувати державну політику (економічну, соціальну, гуманітарну, інформаційну, політику у сфері маркетингу і брендингу й ін.) з урахуванням специфіки культури суспільства, особливостей інституційного середовища і динаміки інституційних змін, на які впливають багато факторів. Тільки в такому разі вона позначиться на ефективності соціально-економічних відносин та сприятиме економічному зростанню і підвищенню рівня та якості життя суспільства загалом і кожної людини зокрема.

Список використаних джерел:

1. Афанасьєва О.К. Інституційне середовище державно-приватного партнерства у морських портах. *Економічні інновації*: зб. наук. пр. Одеса : ППРЕД НАН України. 2013. Вип. 54. С. 19–25.
2. Б'юкенен Дж., Масгрейв М. Суспільні фінанси і суспільний вибір. Київ : Києво-Могилян. акад., 2004. 176 с.
3. Гайдай Т.В. Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст : монографія. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2008. 296 с.
4. Кармазіна М. «Інститут» та «інституція»: проблем розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 10–19.
5. Литвиненко Н.І. Інституціональні складові соціально-економічного розвитку країни : монографія. Дніпро : НГУ. 2015. 308 с.
6. Норт Д.С. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. Київ : Основи, 2000. 198 с.
7. Савицька Н.Л. Людина як суб'єкт сучасного господарського розвитку. монографія. Харків : Форт, 2012. 352 с.
8. Сльозко Т.М. Розвиток системи бухгалтерського обліку в інституціональному середовищі. *Вісник КНТЕУ*. 2012. № 3. С. 84–93.
9. Стрижак О.О. Теоретичні основи дослідження інституціонального середовища людського розвитку. *Вісник Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського*. 2016. Вип. 4 (99). С. 115–123.

10. Талер Р. Поведінкова економіка. Як емоції впливають на економічні рішення / пер. з англ. С. Крикунової. Київ : Наш формат, 2018. 464 с.
11. Ткач С.В. Економічна політика: теоретичні засади, особливості та узгодженість з іншими видами політики. *Інфраструктура ринку*. 2024. Вип. 77. С. 20–27.
12. Ткач С.В., Нікіфоров П.О. Фіскальна та монетарна політика: макроекономічний аналіз та інституційне середовище : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т, 2022. 240 с.
13. Тоффлер Е. Третя хвиля / пер. з англ. А. Євса; за редакцією В. Шовкуна. Київ : Видавничий дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
14. Турчина С.Г. Теоретичні підходи до аналізу зв'язку інституційного середовища з інноваційною діяльністю. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2012. Випуск 3 (51). С. 114–117.
15. Хайлбронер Р. Тароу Л. Економіка всім – Пояснення економіки (1987) / Пер. з англ. З. Векслера та Р. Зерновий. Лондон : Overseas Publications Interchange, 1991. 336 с.
16. Galbraith J. and S. Men'shikov. Capitalism Communism and Coexistence : From the Bitter Past to a Better Prospect. Boston : Houghton Mifflin, 1988. 225 p.
17. Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk. *Econometrica*. 1979. Vol. 47. P. 263–291.
18. Coase R.H., The Institutional Structure of Production, *The American Economic Review, American Economic Association*. 1992. Vol. 82. No. 4. P. 713–719.
19. Commons J.R., Institutional Economics, *The American Economic Review, American Economic Association*. 1931. Vol. 21. No. 4. P. 648–657.
20. Mitchell W., *Lecture Notes on Types of Economic Theory*. New York, 1949. 266 p.
21. Myrdal G. The Equality Issue in World Development. *American Economic Review, American Economic Association*. 1989. Vol. 79 (6). P. 8–17.
22. North D.C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge Books. Cambridge University Press, 1991. 190 p.
23. Veblen T., *The Theory of Business Enterprise*. New York : Charles Scribner's Sons, 1904. 417 p.

References:

1. Afanaseva O. K. (2013) Instyutysyne seredovyshe derzhavno-pryvatnoho partnerstva u morskyykh portakh [Institutional environment of public-private partnership in seaports]. *Ekonomichni innovatsiyi*: Zb. nauk. pr. Odesa: IPREED NAN Ukrainy. No. 54, pp. 19–25.
2. Biukenen Dzh., Mashreiv M. (2004) Suspilni finansy i suspilnyi vybir [Public finance and public choice]. Kyiv: Kyievo-Mohylian. akad., 176 p.
3. Hayday T. V. (2008) Paradyhma instyuttsionalizmu: metodolohichnyy kontekst: monohrafiya [The institutionalism paradigm: methodological context]. Vydavnychopolihrafichnyy tsentr "Kyivskyy universytet", 296 p.
4. Karmazina M. (2006) "Instytut" ta "instyutysiya": problem rozrznennya ponyat ["Institute" and "institution": problems of distinguishing concepts]. *Politychnyy menedzhment*, no 4, pp 10–19.
5. Lytvynenko N. I. (2015) Instyuttsionalni skladovi sotsialno-ekonomichnoho rozvytku krayiny [Institutional components of the country's socio-economic development]: monohrafiya. Dnipro: NHU, 308 p.
6. Nort D. S. (2000) Instyutysi, instyutysiyna zmina ta funktsionuvannya ekonomiky [Institutions, institutional change and the functioning of the economy]. Kyiv: Osnovy, 198 p.
7. Savytska N. L. (2012) Lyudyna yak subyekt suchasnoho hospodarskoho rozvytku [Man as a subject of modern economic development]: monohrafiya. Kharkiv: Fort, 352 p.
8. Slozko T. M. (2012) Rozvytok systemy bukhhaltenskoho obliku v instyuttsionalnomu seredovyschi [Development of the accounting system in an institutional environment]. *Visnyk KNTEU*, no. 3, pp. 84–93.
9. Stryzhak O. O. (2016) Teoretychni osnovy doslidzhennya instyuttsionalnoho seredovyscha lyudskoho rozvytku [Theoretical foundations of research into the institutional environment of human development]. *Visnyk Kremenchutskoho natsionalnoho universytetu im. M. Ostrohradskoho*, no 4(99), pp. 115–123.
10. Taler R. (2018) Povedinkova ekonomika. Yak emotsiyi vplyvayut na ekonomichni rishennya [Behavioral Economics. How Emotions Influence Economic Decisions]. *Per. z anhl. S. Krykunovoyi*. Kyiv: Nash format, 464 p.

11. Tkach Ye. V. (2024) Ekonomichna polityka: teoretychni zasady, osoblyvosti ta uzhdzhenist z inshymy vydamy polityky [Economic policy: theoretical foundations, features and coherence with other types of policy]. *"Infrastruktura rynku"*, no. 77. pp. 20–27.
 12. Tkach Ye. V., Nikiforov P. O. (2022) Fiskalna ta monetarna polityka: makroekonomichnyy analiz ta instytutsiyne seredovyshche [Fiscal and Monetary Policy: Macroeconomic Analysis and Institutional Environment]: navch. posibnyk. Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t, 240 p.
 13. Toffler E. (2000) Tretya khvylya [Third wave] / Per. z anhl. A. Yevsa; za redaktsiyeyu V. Shovkuna. Kyiv: Vydavnychyy dim "Vsesvit", 480 p.
 14. Turchina S. H. (2012) Teoretychni pidkhody do analizu zvyazku instytutsiynoho seredovyshcha z innovatsiynoyu diyalnistyu [Theoretical approaches to analyzing the relationship between the institutional environment and innovative activity]. *Visnyk Sums'koho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriya "Ekonomika i menedzhment"*, no. 3(51), pp. 114–117.
 15. Khaylbroner R. Tarou L. (1991) Ekonomika vsim – Poyasnennya ekonomiky [Economics for Everyone – Economics Explained] / Per. z anhl. Z. Vekslera ta R. Zernovyy. London: Overseas Publications Interchange, 336 p.
 16. Galbraith J. and Men'shikov S. (1988) Capitalism Communism and Coexistence : From the Bitter Past to a Better Prospect. Boston: Houghton Mifflin, 225 p.
 17. Kahneman D., Tversky A. (1979) Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk. *Econometrica*, vol. 47, pp. 263–291.
 18. Coase R. H., (1979) The Institutional Structure of Production, The American Economic Review, *American Economic Association*, vol. 82, no. 4, pp. 713–719.
 19. Commons J. R. (1931) Institutional Economics, The American Economic Review, *American Economic Association*, vol. 4, pp. 648–657.
 20. Mitchell W. (1979) Lecture Notes on Types of Economic Theory. New York, 266 p.
 21. Myrdal G. (1989) The Equality Issue in World Development. American Economic Review. *American Economic Association*, vol. 79(6), pp. 8–17.
 22. North D. C. (1991) Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge Books, Cambridge University Press, 190 p.
 23. Veblen T. (1904) The Theory of Business Enterprise. New York: Charles Scribner's Sons, 417 p.
-